

českými vztahy, a také aktivní úloze sociálního pokroku v rozvoji společenské aktivity pracujících a jejich ekonomické iniciativy, což přispěje k efektivnějšímu řízení a plánování sociálních procesů“.

F. Charvát poukázal na klíčovou důležitost podchycení dialektiky mezi sociálními diferenciemi (na jejichž zkoumání jsou zaměřeny dosavadní nástroje empirického výzkumu) a společenskými vztahy (jejichž analýza je mnohem obtížnější a nutně zprostředkovaná). Formuloval hlavní směry teoreticko-metodologického prohloubení kategoriálního a analytického aparátu tak, aby výzkum sociální struktury mohl přispět k dalšímu zdokonalení řízení socialistické společnosti.

M. Huláková se ve svém příspěvku zabývala etapami a hlavními směry rozvoje dělnické třídy a upevňování její vedoucí úlohy jakožto základního procesu přeměny sociálně třídní struktury směrem k sociální stejnorodosti socialistické společnosti.

V rámci jednání byl předložen k diskusi projekt a hlavní instrumenty šetření třídně sociální struktury ČSSR, které bylo realizováno na konci roku 1978 ve spolupráci ÚFS ČSAV a FSÚ. A. Matějovský ve svém vystoupení informoval o hlavních cílech tohoto doposud největšího sociologicko-statistického šetření u nás, ukázal hlavní rysy jeho koncepce, metodologii a postup zpracování. Smyslem výzkumu je konkretizace sociologického poznání hranic mezi jednotlivými sociálními třídami a skupinami, dále ověření hypotézy o postupném sblížování společenských skupin a zvyrazňování relativně nových rozměrů sociální diferenciace, a konečně zevrubná analýza vedoucí role dělnické třídy v nových historických podmínkách.

V závěru velmi bohatého jednání problémové komise byly dohodnuty hlavní publikační výstupy pro období 1981–1985 a byl stanoven program zasedání, symposií a seminářů pléna komise a jednotlivých pracovních skupin na rok 1980. V souběžném zasedání ředitelů sociologických ústavů ze socialistických zemí byla projednána zpráva o činnosti komise a byly posouzeny možnosti dalšího prohloubení spolupráce v jejím rámci. Bylo doporučeno aktivizovat úlohu sociologů ze socialistických zemí v *Mezinárodní sociologické asociaci*, zvážit možnosti zvýraznění zájmu o problematiku třetího světa a požádat Sociologický ústav Bulharské akademie věd o zpracování projektu letní školy marxisticko-leninské sociologie.

Zasedání problémové komise sociální struktury v Liblicích se tak stalo bilancí dosavadní úspěšné práce a stanovilo další, ještě bohatší a náročnější program pro její další činnost, jež se stále více stává integrujícím polem a rozhodujícím faktorem rozvoje sociální analýzy sociální struktury a sociálního plánování v jednotlivých socialistických zemích.

Jiří Večerník

Zasedání pracovní skupiny „Výzkum socialistického způsobu života“ XVI. problémové komise

Zasedání 5. pracovní skupiny XVI. problémové komise, věnované teoreticko-metodologickým a metodickým problémům výzkumu životního způsobu různých sociálních tříd a skupin socialistické společnosti, které se konalo v Liblicích ve dnech 5.–9. III. 1979, bylo již v pořadí třetím. První, uskutečněné v Polsku v roce 1977, bylo zaměřeno na filozofické a obecně sociologické problémy způsobu života, na problematiku teoretického vymezení socialistického způsobu života.⁽¹⁾ Od tohoto zasedání výzkum socialistického způsobu života ve všech socialistických zemích značně pokročil.

S ohledem na požadavky praxe je kladen stále větší důraz na empirické uchopení problému, na vytvoření vhodných systémů indikátorů, umožňujících postihnout pohyb socialistického způsobu života, stanovit jeho etapy, měřit dosažené výsledky a konfrontovat je s teoretickým modelem socialistického respektive komunistického způsobu života.

Jednání v Liblicích potvrdilo, že problematice empirického výzkumu v této oblasti je věnována ve všech socialistických zemích značná pozornost. Výsledky realizovaných výzkumů však obvykle nejsou zobecnitelné na celou populaci. Dotýkají se zejména analýzy sídelních lokalit, průmyslových závodů a dílčích pracovních kolektivů. V SSSR byla realizována řada dílčích předvýzkumů a výzkumných sond zaměř-

(1) V tomto čísle je též uveřejněna recenze sborníku z 1. zasedání. Viz V. Rak: *Problemy metodologii issledovaniya obraza žizni v socialističeskich stranach*.

jených na charakteristiky způsobu života pracujících průmyslových závodů. Obdobná situace je také v Polsku. Například pracovní skupina pod vedením Z. Sufina se zabývá systémem sociálních indikátorů v souvislosti s plánováním sociálního rozvoje. Dále jmenujme například výzkum spotřebního chování (L. Beskid) a dlouhodobý výzkum stylu života v lokalitách s nízkým a vysokým stupněm industrializace a společenského rozvoje (A. Sicziński). Z mnoha výzkumů v Maďarsku je možno zmínit se například o výzkumu Agnes Loszoncyové, zabývající se životem obyvatel Alfödu a jejich adaptací na soudobé struktury života. Sociálně psychologické výzkumy způsobu života jsou realizovány mimo jiné v Bulharsku. Také v Československu bylo v poslední době provedeno několik výzkumů usilujících o syntetické postižení způsobu života v jeho sociálně třídní diferencovanosti.

Na zasedání v Liblicích předložila československá delegace projekt výzkumu *Sociálně třídní diferenciace společnosti a utváření socialistického způsobu života*, který připravil kolektiv pracovníků ÚFS ČSAV pod vedením B. Filipcové. Členové pracovní skupiny byli rovněž seznámeni s prvními výsledky tohoto výzkumu v ČSSR a Polsku. Převážná část jednání byla věnována diskusi o projektu a hlavních metodických problémech výzkumu sociálně třídní diferenciace způsobu života.

Projektovaný výzkum usiluje o prohloubení současné úrovně poznání procesu utváření socialistického způsobu života především v těchto směrech:

- Prohloubit poznání v oblasti vzájemných vztahů změn v sociálně třídní struktuře, sociálně třídní diferenciaci podmínek života a diferenciaci způsobu života.
- Objasnit současný stav sociálně třídní diferenciace způsobu života, včetně vnitro-třídní diferenciace. Zodpovědět otázku, zda je v socialistické společnosti možno hovořit o nových třídně vykrystalizovaných typech životního způsobu.
- Zjistit, do jaké míry a jakým způsobem se ve způsobu života tříd, vrstev a skupin společnosti zakořenily nové momenty, podstatné pro formování socialistického způsobu života jako nové kvality.
- Upřesnit perspektivy a bezprostřední etapy dalšího vývoje na cestě od třídně diferencovaných typů stylu života k socialistickému životnímu způsobu (projekt výzkumu, s. 3–4).

Projekt předpokládá přechod od výzkumu izolovaných komponent ke zkoumání celkové struktury, v níž jednotlivé komponenty nabývají svého konkrétního historického obsahu, funkce a významu. Výzkum se proto zaměřuje především na postižení průmětu nových výrobních vztahů do každodenního chování, jednání a myšlení individua, na zjištění vlivu společenského rozvoje na kvalitativní změny způsobu života a v neposlední řadě na vztahy mezi materiální nasyceností potřeb a kulturním rozvojem, na jejich závislost na společenském rozvoji způsobu života. Je orientován především na dělnickou třídu, technickou inteligenci a družstevní rolníky, přičemž předmětem zvýšeného zájmu jsou nejmladší a nejstarší věkové kategorie, skupiny s výraznou vnitrogenační mobilitou, skupiny sociálně homogenních nebo heterogenních rodin apod. Interpretace údajů směřuje ke konfrontaci současného způsobu života s „výchozím stavem“, který je možno pomocí řady pramenů v hlavních rysech rekonstruovat. Pozornost je také věnována modifikujícímu vlivu společenských institucí (podnik – rodina) na formování vzájemného vztahu mezi podmínkami a způsobem života. Klíčový problém představuje objasnění elementů nového způsobu života ve smyslu jeho nové socialistické kvality, především ve sféře práce, spotřeby, vztahu primárních a sekundárních potřeb a úlohy rodiny.

Projekt obsahuje kompletní sady dotazníků, umožňujících relativně komplexní popis způsobu života jednotlivce a zčásti i jeho rodiny a domácnosti. Předpokládá sadu empirických sond realizovaných v různých podnicích a různých sociálních prostředích. Například v průmyslovém podniku špičkové technologické úrovně, v prosperujícím JZD a v některém z klíčových podniků terciární sféry a ústavu vědecko-výzkumné základny.

Určitou inovaci výzkumného pojetí lze spatřovat ve třech momentech. Jednak ve vynalézavém nasazení multivariačních technik, ať už jde o faktorovou analýzu, diskriminační analýzu nebo metodu rozpoznávání obrazů, což je uplatňováno především při konstrukci typologie způsobu života. Určitý průlom do tradice výzkumů způsobu života spočívá v souběžném dotazování obou rodinných partnerů podle v podstatě shodného dotazníku, takže je možno řešit problém vztahu mezi individuálním a rodinným způsobem života na daleko jemnější empirické bázi. Odchytku od běžné výzkumné praxe lze spatřovat v tom, že předmětem výzkumu jsou celé pracovní kolektivy. Při jejich zkoumání je netradičním způsobem využito sociometrického testu, který slouží k odhalení určitých potenciálních nositelů vzorů způsobu života

v pracovních kolektivech a umožňuje v tomto smyslu ověřovat řadu zajímavých a sociologicky relevantních hypotéz.

V úvodním referátu, který otevřel rozsáhlou diskusi k projektu a instrumentární výzkumu, vyzdvihla B. Filipcová hlavní myšlenky projektu. Zdůraznila, že jeho jádro spočívá v pokusu o typologii způsobu života. Na rozdíl od předcházejících typologií, při jejichž konstrukci byly brány v úvahu především některé materiální podmínky života (zejména bydlení a vybavenost domácnosti), popřípadě činnosti vykonávané ve volném čase, usiluje navržená typologie o propojení zhruba čtyř dimenzí: dimenze činností, aspirací, vzájemné relace mezi realizovaným a aspirovaným způsobem života a vzájemné relace mezi jednotlivými skupinami komponent. Způsob života je rozčleněn do tří sfér: práce a politické aktivity, bydlení a materiální kultury, kulturního rozvoje. První výsledky naznačují velmi nerovnoměrný rozvoj způsobu života v jednotlivých sférách a nelze vyloučit ani možnost, že proces jeho kvalitativní proměny dosud nedosáhl stadia krystalizace určitých relativně ustálených typů. Pokud bude empiricky prokázána existence konzistentních typů, bude jejich hierarchie určována především podle kritéria funkčnosti pro rozvoj osobnosti a zvýšení dynamiky společenského systému.

Autoři předpokládají vysoký stupeň diskongruence mezi jednotlivými oblastmi způsobu života a mezi sférou aspirací a realizovaným způsobem života. Tento moment je považován za nezbytný důsledek homogenizačních procesů, právě tak jako skutečnosti, že některé sféry lidského života (životní podmínky) se mění rychleji a jejich odraz ve vědomí i činnostech lidí je daleko pomalejší.

V diskusi k projektu vystoupili představitelé všech delegací i někteří českoslovenští účastníci z řady výzkumných pracovišť. Shodli se na tom, že podobný komplexní projekt nebyl dosud vypracován a poskytuje dobrý odrazový můstek pro přípravu společného komparativního výzkumu způsobu života v socialistických zemích, o němž se uvažuje v příští pětiletce. Diskuse odhalila některé aspekty problému, které bude třeba dále rozpracovat. Ve vystoupeních polských soudruhů (S. Wiederszpil, A. Siciński) se poukazyvalo na to, že je třeba věnovat zvýšenou pozornost takovému jevům, jakými jsou například rytmus života, a v této souvislosti problematice nové sociální funkce svátků, obřadů apod., dále procesům tvorby životní úrovně (zejména relací mezi společenskou a individuální spotřebou), problematice zdraví, estetiky bydlení a kultury každodenního života. V sovětských vystoupeních (I. Levikin, J. Batygin) byl kladen značný důraz na propracování metodologických přístupů k analýze sociálně třídní diferenciace způsobu života ve vazbě na sociální indikátory a aplikaci multivariálních přístupů ke konstrukci jeho typologie. Ve vystoupeních K. Podolákové, P. D. Makary, C. Zamphira byl zdůrazněn význam ekologického faktoru. Rumunští účastníci (C. Zamphir, A. Firutzová) výrazně akcentovali především význam hodnotových orientací a modelů života jako jednoho z důležitých faktorů utváření socialistického způsobu života a indikátorů sociální změny v této oblasti.

Součástí zasedání byla vystoupení některých účastníků s více či méně obsáhlými referáty. I. Levikin (zástupce ředitele Ústavu sociologických výzkumů Akademie věd SSSR) seznámil účastníky s perspektivami výzkumu způsobu života v SSSR. Při jeho koordinaci sehrává významnou roli Ústav sociologických výzkumů Akademie věd, který zabezpečuje vzájemnou propojenost a ideovou úroveň všech výzkumů tohoto typu na celém území Sovětského svazu. To umožní perspektivně postihnout nejrůznější teritoriální, národnostní, územní a odvětvové rozdíly ve způsobu života i účelně využít obrovské kapacity sovětské sociologie.

I. Rittershaus (zástupce ředitele Ústavu sociologie a sociální politiky Akademie věd NDR) seznámil účastníky zasedání s programem nově založeného Ústavu sociologie a sociální politiky Akademie věd NDR. Podstatnou část jeho práce tvoří výzkum socialistického způsobu života, změn v potřebách pracujících, a to ve vazbě na sociálně třídní strukturu společnosti. M. Draganov (Sociologický ústav Akademie věd BLR) upozornil, že v Bulharsku má zkoumání způsobu života některé odlišnosti, vyplývající z faktu, že řada výzkumů probíhajících v jiných socialistických zemích pod hlavičkou způsobu života je v Bulharsku realizována v rámci výzkumu tzv. sociologické struktury společnosti. A. Firutzová (Výzkumné sociologické centrum Univerzity v Bukurešti) konstatovala, že Rumunsko se stále ještě nachází v procesu intenzivní industrializace a urbanizace. Proto převažuje „přechodný typ“ mezi tradičním venkovským a městským způsobem života, spjatý s postupem integrace do průmyslové práce a života ve městě. J. Müller (Akademie společenských věd při ÚV SED Ústavu marxisticko-leninské sociologie NDR) se zabýval některými specifiky formování nové třídy družstevního rolnictva v NDR.

Z referujících československé delegace se metodologickou problematikou výzkumu způsobu života zabývali J. Suchý, K. Podoláková, Z. Burian a L. Malická. J. Suchý (Výzkumný ústav životní úrovně, Bratislava) konstatoval, že dosavadní přístupy k modelování způsobu života mají převážně statistický a taxonomický charakter. Pro vyjasnění základních vztahů určujících socialistický způsob života, jeho změny a celkový pohyb je však zapotřebí vytvořit logický dynamický a strukturální model. K. Podoláková (z téhož ústavu) poukázala na nezbytnost zkoumání života ve vazbě na ekologickou diferenciaci, ovlivňující řadu jeho významných charakteristik (bydlení, tvorbu životní úrovně i využívání volného času). Kromě rozdílu mezi městem a venkovem je třeba analyzovat i difference mezi Českou republikou a Slovenskem a mezi zaostávajícími a rozvinutými oblastmi v ČSSR. L. Malická (Výzkumný ústav práce a sociálních věcí) akcentovala diferencující faktory způsobu života pracujících, především ve sféře práce. Z. Burian (Ústav racionalizace řízení a práce v Brně) poukázal na dynamické změny ve způsobu života družstevních rolníků v souvislosti s kolektivizací. Zabýval se problematikou potřeb jako indikátorem vývoje způsobu života současné vesnice a dokumentoval zesilování významu nemateriálních potřeb, a to jak ve sféře práce, tak v celém komplexu způsobu života.

J. Linhart (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV) se ve svém referátu zabýval genezí sociální struktury ve vztahu ke způsobu života a ukázal na dosažený stupeň jeho diferenciace. Údaje z výzkumu *Způsob života obyvatel Prahy z r. 1977* ukazují, že nejvýraznější vnitrotřídní difference jsou v oblasti práce, vzdělávání a politické participace, zatímco v jiných oblastech — například pokud jde o rekreaci a do určité míry i vybavenost domácností byly již tyto difference výrazně potlačeny. Na základě diskriminační analýzy byly vytypovány sociálně třídní skupiny, v nichž zejména krystalizují určité typy způsobu života. Je zajímavé, že skupiny buržoazní sociologií většinou zahrnované do středních vrstev jsou u nás jen v minimální míře nositeli určitých tendencí v tomto směru. V pražském prostředí jsou například určitými krystalizačními ohnisky způsobu života skupiny manuálně pracujících v družstevním sektoru, průmysloví dělníci, nehumanitní inteligence a skupina svobodných povolání. M. Mrkosová (ÚFS ČSAV) se ve svém příspěvku zabývala rodinou jako jedním z určujících činitelů v procesu tvorby způsobu života, zejména pokud jde o rozvoj spotřeby, využívání volného času a vztah k práci. Rodině byl také věnován příspěvek J. Večerníka a J. Hartla (ÚFS ČSAV), kteří se soustředili na postavení a charakteristiky dělnické rodiny v sociální struktuře naší společnosti.

Referát E. Rendlové (ÚFS ČSAV) se zabýval vzájemným vztahem životního cyklu a sociálně třídních charakteristik při formování způsobu života. Na datech výzkumu časových rozpočtů Pražanů dokumentovala autorka dominanci demografických charakteristik (pohlaví, věk, fáze životního a rodinného cyklu) ve struktuře využití času. Poukázala mimo jiné na to, že sociálně třídní příslušnost má určující vliv na strukturu využití času pouze v těch případech, kdy přímo zasahuje do fázování životního cyklu, tedy především v období startu rodinného a ekonomického cyklu.

I. Gabal (ÚFS ČSAV) analyzoval důsledky demokratizace kultury pro překonávání třídní sociální diferenciace v podílu na kulturním životě.

Přímo na projekt výzkumu navazoval referát V. Raka, který se podrobněji zabýval sociometrickým šetřením na dvou pražských závodech. Uvedl některé první výsledky a zaměřil se především na funkci sociometrického testu v souboru instrumentů výzkumu.

Na rozsáhlou panelovou diskusi o teoretických, metodologických a metodických otázkách předloženého projektu výzkumu bezprostředně navázala druhá část jednání. Byla vedena ve směru přípravy mezinárodního komparativního výzkumu způsobu života socialistické společnosti. Projekt československého výzkumu *Sociálně třídní diferenciace společnosti a formování socialistického způsobu života* byl v této souvislosti hodnocen kladně jako podnětný podklad pro prohloubení a konkretizování diskuse, jako důležitý krok od obecné teoretických úvah k rozpracování teoretických, metodologických i technických stránek empirického výzkumu. Tomuto tématu se bude věnovat příští zasedání 5. pracovní skupiny XVI. problémové komise, které se uskuteční v Polsku v prvním čtvrtletí příštího roku s cílem vypracovat první návrh projektu standardizovaného programu empirického výzkumu. Na něj naváže další plánované zasedání v Berlíně v roce 1980.

Jestliže první dvě zasedání byla věnována především teoreticko-metodologickým problémům zkoumání způsobu života v socialistických zemích, pak letošní, třetí zasedání je vstupem do nové etapy, jež by měla vyústit ve společný komparativní výzkum.

Eliška Rendlová

Literatura

- Projekt výzkumu *Sociálně-třídní diferenciace společnosti a formování socialistického způsobu života*. Praha, ÚFS ČSAV 1979.
- Soubor materiálů 3. zasedání páté pracovní skupiny *Teoreticko-metodologické problémy výzkumu způsobu života různých společenských tříd a skupin*. Liblice 5.–9. března 1979, ÚFS ČSAV 1979.
- Způsob života v hl. městě Praze ve vztahu k obytnému prostředí a třídně sociální struktuře pražského obyvatelstva*. Praha, ÚML UK 1978, závěrečná zpráva.
- Struktura týdenního časového fondu Pražanů na jaře 1976*. Praha, ČSÚ, ÚFS ČSAV 1977.
- Úloha práce ve vztahu k socialistickému způsobu života*. Československý výzkumný ústav práce a sociálních věcí Bratislava – pracoviště Praha 1979, závěrečná zpráva.
- Burian, A.: *Hodnotové systémy pracovníků československého zemědělství a diferenciace nároků na pracovní satisfakci*. Brno, Ústav pro vědeckou soustavu hospodaření 1974.

Konference o metodice výzkumu třídní a sociální struktury ČSSR

Zásadním impulsem pro zintenzivnění vědeckovýzkumné práce v oblasti výzkumu sociální a třídní struktury bylo přijetí *Jednotného programu společenských věd PÚV KSČ* v roce 1977. V tomto programu bylo jako jedna z hlavních úloh formulováno téma: „Vývoj třídní a sociální struktury naší společnosti u nás a vedoucí úloha dělnické třídy“ (téma 6. JPSV) a Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV byl určen jako hlavní řešitel. Jeho sociologická sekce pak ve spolupráci s dalšími společenskovědními pracovišti (VŠP ÚV KSČ, ÚML ÚV KSČ a dalšími) připravila výzkum současného stavu a vývojových tendencí třídní a sociální struktury.

V rámci prací na výzkumu uspořádala sociologická sekce ve dnech 20.–23. března 1979 v Liblicích u Mělníka konferenci s názvem *Metodika výzkumu třídní a sociální struktury*. Konference se zúčastnili pracovníci různých společenskovědních pracovišť – VŠP ÚV KSČ, ÚML ÚV KSČ, FSÚ ČSSR, ÚFS ČSAV, Výzkumného ústavu práce v Praze, VÚVA Praha, VÚK Bratislava, FF UK, VŠE v Praze.

Jednání zahájil vedoucí sociologické sekce a zástupce ředitele ÚFS ČSAV F. Charvát. Zdůraznil, že konference je první v řadě dalších, které se k tématu třídní a sociální struktury budou konat. Data získaná šetřením v roce 1978 budou využívána v celé 7. pětiletce. Jde o to, aby se odrazila i v problematice, která s výzkumem sociální struktury souvisí pouze kontextuálně. Základní smysl konference je zainteresovat na interpretaci dat pracovníky dalších sociologických pracovišť.

F. Charvát se dále zaměřil na některé klíčové momenty v problematice výzkumu třídní a sociální struktury. Inovace – ve srovnání s předcházejícími výzkumy v této oblasti – se týká obsahu a struktury i způsobu výběru apod. V současné době se tak rozsáhlé šetření, organizované za spolupráce statistických orgánů a akademických pracovišť, realizuje zatím pouze u nás. Lze předpokládat, že na základě získaných dat bude možné verifikovat některé modely rozpracované v jiných socialistických zemích. Význam šetření je tedy mnohostranný a to nejen z důvodů vnitřního i mezinárodního využití, ale i z hlediska rozvoje marxisticko-leninské teorie sociálně třídní struktury. Půjde o to, snažit se rozšířit nikoli tradiční deskriptivně statistickou oblast, ale především oblast statisticko-modelovou, teoretické a operacionální předpoklady, které její využití vyžaduje.

O celkové koncepci výzkumu informoval A. Matějovský. Zdůraznil, že hlavním východiskem koncepce byly potřeby společenské praxe, vyplývající z programu XIV. a XV. sjezdu KSČ v oblasti řízení sociálního rozvoje naší společnosti. Na tomto základě byly při projektování výzkumu stanoveny hlavní cíle:

- zjištění údajů o třídním a sociálním složení obyvatelstva ČSSR, o jeho proměnách, způsobech a míře uplatnění třídní a sociální diferenciace v sociálních aktivitách různých skupin obyvatelstva;
- zjištění údajů o politické aktivitě jednotlivých tříd a sociálních skupin naší společnosti (se zvláštním zřetelem k politické aktivitě dělnické třídy);
- určení stavu kvantitativního a kvalitativního rozvoje dělnické třídy, družstevního rolnictva a inteligence;